

Дидактичні засади розвитку початкової освіти: варіативність програмного забезпечення

*Анжеліка Цимбалару, головний
науковий співробітник відділу інновацій
та стратегій розвитку освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
доктор педагогічних наук.*

У статті представлено результати аналізу щодо варіативності освітніх програм, підготовлених до початку нового 2018-2019 н.р. (лист від 30.01.2018 за № 22-2/10-236) відповідно до Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової освіти (2018 р).

Статтю адресовано вчителям, ученим, які проводять дослідження в сфері освіти, викладачам вищих педагогічних навчальних закладів та інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також усім, кого зацікавить дана тема.

Ключові слова: розвиток початкової освіти, освітня програма, варіативність змісту освіти.

Сучасний етап розвитку початкової освіти ґрунтується на прийнятих останнім часом базових документах: Законі України «Про освіту» (від 05.09.2017 № 2145-VII) і Державному стандарті початкової освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87), які визначають основні підходи до розробки програмного забезпечення освітнього процесу в початковій школі. Зважаючи на появу в цих документах низки нових термінів і понять, передусім звернемося до уточнення тих, які є важливими для аналізу варіативності розробленого на підставі цих документів програмного забезпечення. Зокрема, це поняття освітня програма та типова освітня програма.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (ст.15, 33), типовими освітніми програмами є ті, за якими заклади освіти організовуватимуть освітній процес або на основі яких розроблятимуть власні освітні програми. Зважаючи на те, що Закон України «Про освіту» стосується не тільки закладів загальної середньої освіти, а й закладів спеціальної освіти, вищих навчальних закладів тощо, суб'єктами освітньої діяльності, які можуть розробляти освітні програми (для шкіл, вишів, тощо) визначено самі ці заклади освіти. Тобто, заклад освіти може розробити власну освітню програму й затвердити її

(відповідно до ст. 64, 67 Закону України «Про освіту») в Центральному органі виконавчої влади із забезпечення якості освіти чи в його територіальному органі) або скористатись типовою освітньою програмою. Зважаючи на те, що в Законі України «Про освіту» (ст. 33) зазначено суб'єктів, які розробляють освітні програми, то типові освітні програми (як окремий випадок освітніх) відповідно можуть також складати заклади загальної середньої освіти, наукові установи тощо. Але в цьому випадку вони зазначають, що розробляють не освітню програму для користування окремим закладом освіти (самим цим закладом), а типову, яку пропонують багатьом закладам як основу для розробки освітніх програм або за якою ці заклади освіти організовуватимуть освітній процес. Відповідно, у такому випадку ці типові програми затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Цілком логічно, що керуючись зазначеними статтями Закону України «Про освіту», МОН України звернулось до потенційних розробників програм з пропозицією подати Типові освітні програми (Лист від 30.01.2018 за № 22-2/10-236) до розгляду комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

Авторськими колективами було подано 10 типових освітніх програм (далі Програми). Це дві типові освітні програми, які розроблялись створеними МОН України робочими групами (наказ МОН про створення робочих груп № 1182 від 16.06.2017) і дев'ять типових освітніх програм, які підготовлені колективами Інституту педагогіки НАПН України, Інституту модернізації змісту освіти, Київського інституту імені Б. Грінченка, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Харківської академії неперервної освіти, Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, асоціації вальдорфських ініціатив в Україні та ін.

1. Типова освітня програма початкової освіти (авт. колектив під кер. Шияна Р. Б.)

2. Типова освітня програма для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти (під кер. Савченко О. Я.)

3. Типова освітня програма для початкової школи за педагогічною технологією «Росток» (авт. Пушкарьова Т.О.)
4. Типова освітня програма для 1-2 класів за системою розвивального навчання у закладах загальної середньої освіти (Ломакович С. В., Тимченко Л. І., Жукова С. О., Кондратюк О. М. та ін.)
5. Типова освітня програма для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти за системою розвивального навчання (авт. та укл. Старагіна І.П., Захарова Г. М., Жемчужкіна Г. В., Пінсон К. І., Перепелицина О. А., Сосницька Н. П.)
6. Типова освітня програма початкової освіти в науково-педагогічному проєкті «Інтелект України» І цикл (1-2 класи) (наук. кер. Гавриш І. В.)
7. Типова освітня програма початкової освіти за вальдорфською педагогікою (асоціація вальдорфських ініціатив в Україні)
8. Типова освітня програма «Початкова школа: освіта для життя» (Київський університет імені Б. Гринченка за заг. ред. Огнев'юка В. О.)
9. Типова освітня програма «На крилах успіху» для учнів 1-2 класів закладів загальної середньої освіти (наук. кер. Цимбалару А. Д.)
10. Типова освітня програма початкової освіти «Світ, в якому я живу» (1-2 класи) (авт. кол. Якименко С. І., Іванець Н. В., Тарасюк А. М., Філімонова Т. В.)

Зазначимо, що таку кількість програм, які школи можуть обирати зважаючи на запити батьків, специфіку закладу тощо, в Україні представлено вперше. Відповідно до Закону України «Про освіту» (ст. 33) усі програмі містять такі структурні компоненти, як вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за програмою; перелік освітніх компонентів та їх логічну послідовність; загальний обсяг навчального навантаження (зокрема Типовий навчальний план) та очікувані результати навчання здобувачів освіти. Окремо наголосимо на тому, що переважна більшість Програм апробовано й експериментально перевірено в межах Всеукраїнських експериментів (Наказ МОН України №1028 від 13.07.2017, наук. кер. заступник міністра освіти і науки України Хобзей П. К., заступник директора Інституту модернізації

змісту освіти Завалевський Ю. І.; наказ МОН України №834 від 15.07.2016, наук. кер. головний науковий співробітник відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України Цимбалару А. Д.; накази МОН України № 62 від 31.01.2005 та № 949 від 19.10.2009, наук. кер. Пушкарьова Т. О.; наказ МОН України 04.12.2014 за № 1439, наук. кер. Гавриш І. В. та ін.) Тож, ефективність підготовлених доробків підтверджена експериментальним шляхом.

Зважаючи на те, що забезпечення розвитку початкової освіти як відкритої складної системи ґрунтується на принципах різноманіття та надмірності [2, 3], проаналізуємо Програми з метою виявлення того наскільки вони забезпечують заклади загальної середньої освіти варіативністю вибору, зважаючи на специфіку, запити батьків тощо. Передусім розглянемо Типові навчальні плани. Вони вирізняються кількістю годин, відведених на опанування того чи іншого навчального предмета. Зокрема, на вивчення математики в 1-4 класах Програмою, підготовленою авторським колективом під керівництвом Р. Б. Шияна, передбачено 3 години на тиждень (плюс 1 годину у складі інтегрованого курсу «Я досліджую світ»), а програмою «Освіта для життя» (кер. проекту В. О. Огнев'юк) – 2 години на тиждень (плюс години у складі інтегрованого курсу «Освіта для життя»). Програмою, розробленою під керівництвом О. Я. Савченко, на цей предмет відведено 4 години на тиждень (140 годин на рік). Програмою «На крилах успіху» (наук. кер. Цимбалару А. Д.) на вивчення цього предмета відведено 5 годин на тиждень. Натомість програма «Інтелект України» не виокремлює математику як самостійний предмет і не відводить окремих годин на його вивчення. Математика в цій Програмі є частиною інтегрованого курсу «Я пізнаю світ», де в межах 14 годин на тиждень діти опановуватимуть зміст 7 освітніх галузей: математичної, природничої, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, технологічної, фізкультурної, мистецької. Також не відведено окремих годин для опанування змісту природничої, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної освітніх галузей Програмою, розробленою асоціацією вальдорфських ініціатив в Україні. Діти

опановуватимуть передбачений Державним стандартом початкової освіти зміст цих галузей під час вивчення інших навчальних предметів і курсів.

На вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» Програмою, розробленою колективом Р. Б. Шияна, передбачено 7 годин на тиждень в 1 класі і 8 годин на тиждень – в 2 класі. Де 1 година передбачена для інтеграції з математикою, 2 години – з предметами мовного циклу, а решта – для опанування змісту природничої, технологічної, інформатичної, соціальної і здоров'язбережної громадянської та історичної освітніх галузей. На вивчення цього ж предмета Програмою, підготовленою колективом під керівництвом О. Я. Савченко, передбачено 3 години на тиждень (105 годин на рік). Інтегрований курс «Освіта для життя» в однойменній Програмі передбачає 11 годин на тиждень. Зазначимо, що ідея інтеграції змісту освіти шляхом розподілення годин навчальних предметів математика, українська мова на вивчення їх як окремих і водночас у складі інтегрованого курсу може стати на заваді цілісній реалізації змісту цих предметів та цілісного сприймання їх дитиною. До того ж викладання навчальних предметів в умовах такого розподілення годин на опанування навчального предмета потребує спеціальної підготовки вчителів.

На основі типових навчальних планів, поданих у Програмах, заклади загальної середньої освіти мають можливість скласти початковий план власної освітньої програми з конкретизацією варіативного складника, враховуючи особливості регіону та індивідуальні освітні потреби учнів.

Зважаючи на те, що одні Програми презентують зміст навчальних предметів з усіх представлених у Державному стандарті освітніх галузей, а інші (наприклад, Програма за системою розвивального навчання) представили тільки окремі навчальні предмети, відкриваються можливість створення закладами загальної середньої освіти власних освітніх Програм на основі комбінації програм навчальних предметів з пропонувананих освітніх Програм, що є типовими. Це розширює діапазон варіативного використання Програм шляхом певної комбінації навчальних предметів в межах гранично допустимого навантаження учня.

Варіативність Програм простежується також у підходах до інтеграції змісту освіти в представлених у Програмах навчальних предметах. Так, Програмою, розробленою під керівництвом О. Я. Савченко, пропонується 7-8 навчальних предметів із можливістю інтеграції окремих із них (наприклад, української мови і читання). У Програмі, підготовленої під керівництвом Р. Б. Шияна і в Програмі «На крилах успіху» по 6 навчальних предметів. Різниця у підходах полягає у тому, що інтегровані курси «Я досліджую світ» у Програмі, створеної під керівництвом О. Я. Савченко, і предмет всесвіт в Програмі «На крилах успіху» не передбачають інтеграції з предметами мовного циклу та математики, як це запропоновано у Програмі, розробленої під керівництвом Р. Б. Шияна та програмі «Освіта для життя». Натомість у Програмі «На крилах успіху» інтегровано зміст не тільки навчального предмета всесвіт, де представлено матеріал з природознавства, основ здоров'я, суспільствознавства й логіки, а й таких окремих навчальних предметів, як мова навчання: українська та математика. Так, в 1 класі навчальний предмет мова навчання: українська інтегрований з інформатикою. Крім того навчальні предмети всесвіт, мова навчання: українська і математика містять концентр «Логіка», який є наскрізним і має реалізовуватись на змістовому матеріалі інших концентрів цих навчальних предметів.

Варіативність програм простежується також у формах структурування змісту. Наприклад, на відміну від інших, Програма, підготовлена під керівництвом Р. Б. Шияна, вирізняється тим, що зміст поданий цілісно на весь I цикл навчання. Тобто не розподілений на 1 клас і 2 клас. З одного боку це відкриває можливості для варіювання у структуруванні змісту не тільки в межах окремого класу, а всього циклу (1-2 клас), з іншого – позбавляє вчителів орієнтирів, щодо визначення того, наскільки вони виконують програму, зокрема 1 класу. Також такий підхід викликатиме й певні проблеми для розробників підручників (які не є авторами Програми) та їх експертів, оскільки за таких умов виявити відповідність програмі можливо тільки маючи комплект підручників для 1-2 класів одночасно. Як вирішуватиметься ця проблема невідомо, оскільки конкурс підручників вже оголошено.

Окремо слід зазначити варіативність Програм щодо пропонованих форм організації освітнього процесу. Для одних Програм основною організаційною формою є урок. Інші роблять акцент на занятті, яке структурується на засадах критичного мислення, та інтегрують зміст навколо виокремлених у програмі соціокультурних тем, наближених до повсякденного життя дитини («На крилах успіху»). Ще однією організаційною формою, запропонованою як основна у Програмі «Освіта для життя» (за заг. ред. В. О. Огнев'юка) є навчальний проект. Такий підхід дозволяє цілісно презентувати зміст без встановлення часових кордонів уроків. Наприклад, інтегрований день, тиждень чи місяць. Як свідчить практика, така організація проектної діяльності молодших школярів є ефективною. Але реалізація задуму авторів програми потребуватиме чіткої інструкції чи розгорнутих методичних рекомендації для вчителя щодо організації такого навчання та щодо ведення класного журналу: фіксації кількості академічних годин для кожного навчального предмета.

Крім варіативності, яка відкривається у виборі закладами загальної середньої освіти самих Програм зазначимо, що окремі Програми вже розроблялись з урахуванням варіативності щодо вибору навчальних предметів, (курсів або концентрів) і рівнів їх опанування – внутрішня варіативність. Наприклад, Програмою «На крилах успіху» передбачено спрямування варіативного складника змісту освіти на забезпечення диференціації, індивідуалізації, задоволення освітніх потреб груп і окремих учнів. Зокрема, додаткові години можуть бути використані для вивчення одного з предметів інваріантного складника, а саме математики, мови навчання: української, мови вивчення: англійської та предмета всесвіт за розширеним рівнем або для вивчення варіативних концентрів предметів фізична культура («Плавання», «Хореографія – мистецтво рухів»), арт-технології та ІКТ («Мистецтво слова», «Театральне мистецтво», «Хореографія – мистецтво танцю») чи для проведення індивідуальних та групових занять. Вибір розширеного рівня опанування предмета заклади загальної середньої освіти можуть здійснювати, зважаючи на наявність відповідних умов

(наявність фахівців, спеціальних приміщень тощо) та запити батьків. Розширений рівень не передбачає поглибленого вивчення предмета за рахунок нарощування обсягу навчального матеріалу, а забезпечує вчителя інструментарієм для індивідуалізації та диференціації освітнього процесу.

Крім того варіативність Програми «На крилах успіху» полягає у наданні можливостей закладам загальної середньої освіти під час підготовки власної освітньої програми обирати в межах певних часових діапазонів (із дотриманням меж гранично допустимого навантаження на учня) різні комбінації вивчення предмета. Наприклад, базовий рівень опанування навчального предмета Арт-технології та ІКТ може реалізовуватись в 1 класі за двома комбінаціями. Комбінація перша – концентри «Handmade-мистецтво», «Образотворче мистецтво» по 0,5 годин кожен, концентр «Музичне мистецтво» – 1 година. Комбінація друга – концентри «Handmade-мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Музичне мистецтво», «Хореографія – мистецтво танцю» по 0,5 годин кожен.

До того ж заклади загальної середньої освіти мають можливість створювати цілісний інтегрований курс хореографія, обираючи по 0,5 годин концентр «Хореографія – мистецтво танцю» в предметі арт-технології та ІКТ і концентр «Хореографія – мистецтво рухів» в предметі фізична культура.

Водночас заклади загальної середньої освіти можуть обирати розширений рівень предмета арт-технології та ІКТ, розрахований на 3 години на тиждень в 1 класі і 5 години на тиждень в 2 класі за рахунок 1 додаткової години, передбаченої у навчальному плані. Розширений рівень опанування предмета арт-технології та ІКТ в 1 класі може реалізовуватись за 11 комбінаціями.

Звертаємо окрему увагу й на варіативність Програм, щодо вибору навчальних предметів і курсів. Так, замість традиційного уроку фізична культура Програма, створена асоціацією Вальдорфських ініціатив в Україні, пропонує рухливі ігри та евритмію, а предмети мистецького циклу представлені в ній рукоділлям, живописом та ліпленням. Але більшість Програм пропонують закладам загальної середньої освіти обирати тільки такі

окремі курси, як «Музичне мистецтво» та «Образотворче мистецтво» або інтегрований курс «Мистецтво».

Підготовлені до початку нового навчального року Програми вирізняються підходами до формулювання очікуваних результатів. В одних програмах вимоги до навчальних досягнень учнів презентовано детально, в інших узагальнено. На нашу думку, узагальнений підхід може викликати певні труднощі у вчителів щодо розуміння ступеня виконання програми та опанування її змісту учнями, тобто основного функціонального обов'язку – виконання програми. Також такий підхід викликатиме й певні проблеми для розробників (які не є авторами Програми) підручників та їх експертів.

Окремо зазначимо, що широкий спектр варіативного вибору школами предметів вивчення, кількості годин на їх опанування тощо створюватиме певні проблеми під час зміни учнями закладу загальної середньої освіти. Тож баланс між варіативністю та збереженням цілісності освітнього простору в Україні має забезпечуватись можливостями закладів загальної середньої освіти обирати не тільки одну програму для всієї початкової ланки, а й для кожного класу, зважаючи на запити батьків, як основних замовників освітніх послуг.

Проведений аналіз типових освітніх програм, щодо варіативності початкової освіти як однієї з дидактичних засад її розвитку не вичерпує всіх аспектів досліджуваного явища але дає підстави для певних висновків. Зміст Програм відкриває можливості закладам загальної середньої освіти для варіативності щодо їх вибору, а також створення власних освітніх програм на основі комбінації їх компонентів. Цей вибір може здійснюватися закладом загальної середньої освіти зважаючи на певну кількість годин, пропоновану в типовому навчальному плані Програми. Також вибір може стосуватись кількості навчальних предметів, пропонованих організаційних форм, можливостей для опанування предметів на базовому і розширеному рівні або комбінації тих чи інших варіативних курсів, предметів, центрів.

Натомість, як свідчить аналіз Інтернет-джерел [3], варіативність вибору Програм обмежена у зв'язку із неможливістю дев'яти з десяти програм брати

участь у конкурсі підручників (та відповідно видаватись за державний кошт) через затримку надання грифів чи інших документів, які забезпечать закладам загальної середньої освіти можливість їх вільного вибору, незважаючи на позитивне рішення комісії з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол від 21.02.2018 за №3). Відповідно, навчальне забезпечення реалізації дев'яти з десяти Програм покладається на батьків. Чи можна у таких обставинах вважати, що окреслені в Законі України «Про освіту» новації сприяють розвитку початкової освіти, зокрема шляхом створення умов для варіативного вибору Програм, залишається відкритим запитанням до читачів.

Література

1. Пастушенко Роман. Впровадження освітніх програм Нової української школи: пристрасті та загрози // Ресурс доступу: <http://education-ua.org/ua/articles/1149-vprovadzheniya-osvitnikh-program-novoji-ukrajinskoji-shkoli-pristrasti-ta-zagrozi>
2. Харитоновна В. А., О. В. Санникова, И. В. Меньшиков. Образование: стратегия развития и синергетика // Наша школа. – № 9, 2004. – С. 2-8.
3. Цимбалару А. Д. Педагогічне проектування освітнього простору в школі І ступеня: теорія і практика : монографія / А. Д. Цимбалару. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 692 с.